

KIMPIÁN ANNAMÁRIA

A TELEKI SÁMUEL (1739–1822) EMLÉKKIÁLLÍTÁSRÓL

Kulcsszók: Teleki Sámuel, Teleki Téka, Marosvásárhely, kéziratok, könyvtár, magánember.

A marosvásárhelyi Teleki Téka számára jelen esztendő a Teleki-év jegyében telt, melynek során több tematikus minikiállítás és séta zajlott. Az ünnepi év lezárásaként szeptember 21-én nyíló emlékkiállítást és kétnapos szakmai konferenciát szerveztünk.

A emlékkiállítás keretében az intézményalapító Teleki Sámuel (1739–1822) hosszú és gazdag életútját kívánjuk megismertetni az érdeklődőkkel a kiállított kéziratok és a tárlókat kísérő pannók segítségével.

Előző kiállításainktól eltérően a kéziratoké és nem a könyveké a főszerep. A Téka kis kiállítótermébe betérő látogató a tárlókba helyezett saját kezű kéziratok, papírra vetett gondolatok által ismerheti meg Teleki Sámuel életútjának fontosabb állomásait. Szintén a kéziratokból származó idézetek olvashatóak a pannókon, mint ahogy a mottók is a gróf mondatai. A pannókon kaptak helyet olyan kéziratok reprodukciói is, amelyeket helyhiány miatt nem állíthattunk ki, de fontosnak tartottuk megismertetni a nagyközönséggel. A kiállított iratok többsége eredeti, az egykorú másolatok is magukon viselik Teleki szignóját, amelyekkel a kópiákat hitelesítette. A manuscriptumok segítségével nyomon követhetjük, hogy a Celnán, idős édesapja mellett élő és tanuló kisgyerek hogyan vált tudásra szomjas, nyugat-európai tanulmányúton résztvevő ifjúvá, majd hazatérve hogyan formálódott előbb a jó gazda, majd a családapa, ezzel párhuzamosan pedig a filológus, a hivatalnok, a mecénás és a könyvtáralapító – mindez együttesen jelenti Teleki Sámuel, az embert.

A gyermek- és ifjúkort bemutató tárlóba nyomtatott könyveket is helyezünk. A könyvek tankönyvként szolgáltak Celnán, ahol Sámuel az apai háznál alapfokú tanulmányait végezte, és Bázelen, ahol tanulmányútjának első és leghosszabb szakaszát töltötte. A tárlókba azokat a könyveket állítjuk ki, amelyek már az adott korszakban bizonyíthatóan a Teleki tulajdonában voltak és kézjegyével látta el őket.

A második tárló a családalapítás nehézségeit is felvillantja: erőszakkal elválasztották első menyasszonyától, Bánffy Ágnestől (1756–1831); hiába utazott Bécsbe megoldást várva és remélve a császárnőtől, ez nem következett be. Az eset nem csak a kortársakat, a késői leszármazottakat is foglalkoztatta. Teleki Andor (1902–1978),

anyai ágon Bánffy Ágnes ükunokája, összegyűjtötte a korszakban keletkezett iratok másolatait, a kiállításon megtekinthető a könyvtárnak ajándékozott kötet.

Teleki Sámuel második házassági kísérletét siker koronázta. 1770. február 19-én feleségül vette az alig 15 esztendőös iktári Bethlen Zsuzsannát (1754–1797). Kettőjük fennmaradt levelezése bensőséges, szeretetteljes viszonyról árulkodik, melyet a a pannó mottójául választott idézet rész is jelez: *Hát neked Édes Szívem! mit külgyek? Ha lehetne magamat vinném.*

Sámuel, saját neveltetési hiányosságaiból tanulva, odafigyelő, gondoskodó apává vált. Legnagyobb fia, Domokos (1773–1798) elvesztése azonban az életben maradt fiú túlféltéséhez vezetett. Ferenc (1787–1861), mint a család nevének továbbvivője, nem folytathatta katonai pályáját, kevésbé veszélyes foglalkozást kellett választania, ami apa és fia viszonyának elhidegülését hozta magával. A gróf unokáiért is rajongott: a tárlóban megtekinthető Sámuel nevű unokájának születését köszöntő levele, valamint egy könyv is, melybe saját kezűleg jegyezte fel: *Kedves unokáimnak számokra.*

Mint a Teleki család legmagasabb rangú közhivatali pozíciót betöltő képviselője, a család többi tagjának boldogulását is szíven viselte. Apjának második házasságából született legkisebb gyermekeként testvéreivel nem sikerült jó kapcsolatot kialakítania, korban hozzá közelálló unokaöccseivel viszont közvetlenebb kapcsolata volt. Igazán bensőséges viszonyba Józseffel (1738–1796) és Ádámmal (1740–1792) került, akikkel egyidőben látogatta a nyugat-európai egyetemeket. Mint igazi pater familias, az ő gyerekeik boldogulását is segítette.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés, mennyire lehetett tehetős a gróf, aki 40 000 könyvet vásárolt és gyűjteményének házat is épített? Nem volt gazdagabb kortársainál, azonban az a tény, hogy 15 évesen árván maradván nagyobb testvéreivel szemben meg kellett védenie örökségét és már nagyon zsenge kortól be kellett osztania jövedelmét, arra nevelte, hogy kiadásait nyomon kövesse, birtokai helyzetét áttekintse és hatékonyan irányítsa. Ennek érdekében többször készítettett összeírásokat a család birtokában levő ingóságokról, mint a ruházatról (pl.: *Azon Köntösök Nevei mellyek a' nagy Kufferbe találtattak Domokos Urfi Köntössei*), ékszerekről (*N. Kedves Feleségem Köves és Arany, Portékáinak Gyöngyeinek Specificatioja*), edényekről (*Anno 1778 Die 26-a Martii Szebenben vett Fejér Holicsi Edények Specificatioja*), lakóházak berendezéséről (*Anno 1805 Augustusnak végin, mikor Vásárhelyről Bécsbe vissza indultam maradtanak M.Vásárhelyen*). Egyértelmű, érthető utasításokat fogalmazott gazdatisztjeinek és hasonló beszámolókat várt el tőlük, emellett a háztartás napi kiadásait is számon tartotta. Így, a beosztó életmódnak köszönhetően nem csak könyvtárat tudott alapítani, hanem magának kastélyt építtetni Sáromberkén. Ugyanott, az ő birtokközpontjának számító Maros menti falnak templomot és papi lakot építtetett, a Tékát fenntartandó emeltette a főtéri Apolló-palotát. És mecénáskodott: iskolák, templomok, ispotályok építésére adakozott, iskolák fenntartására, azoknak könyvvél való ellátására, tanárok fizetésére, diákok alumniájára, a Nyugaton tovább tanulni vágyók segélyezésére fordított összességében igen jelentős összeget. 1820. február 1-én a reformtáus főkonzisztóriumnak elküldte

különböző alapítványainak listáját: az impozáns, több oldalt számláló összeírás végösszege 16 275 ft. A gazda és a mecénás tevékenységét bemutató iratok egy-egy tárlót foglalnak el, ahol a felsorolt irattípusok mindenikére láthatunk példát.

Teleki Sámuelnek köszönhetjük Janus Pannonius műveinek első komoly kritikai kiadását, melyhez több mint 20 éven át gyűjtötte, átírta, javította az anyagot a marosvásárhelyi kollégium klasszika-filológia tanárával, Kovásznai Tóth Sándorral (1730–1792) együtt. Az Utrechtben, 1784-ben megjelent két kötet jelentőségét jelzi, hogy a későbbi kiadásoknak is ez szolgált alapul.

Több tudós társaság, így a göttingai, jénai, lipcsei is tagjai közé választotta a kancellárt. A Varsói Társaság díszoklevele megtekinthető az egyik tárlóban. Ezekről az eseményekről a korabeli sajtó is tudósította olvasóit: a *Siebenbürgische Quartalschrift* 1801. évi, második negyedévi számában olvashatunk arról, hogy az Angol Királyi Tudományos Társaság fennállásának 48. évében tiszteleti tagjai közé választja Teleki Sámuel.

Négy éves nyugat-európai tanulmányútja alatt Bazel, Utrecht, Leiden nagyhírű professzorainak előadásait hallgatta, számos tudóssal épített ki termékeny kapcsolatot, akikkel hazatérte után is levelezett (Charles Marie de La Condamine, a Bernoullifivérek, Rousselot, Christophorus Saxe, Petrus Wesseling, Kollár Ádám Ferenc, Rudolph Iselin). Teleki tudósokkal folytatott levelváltásának darabjai többször megjelentek nyomtatásban, legutóbb 2003-ban, Weszely Tibor válogatásában látott napvilágot egy kötet. A tárlóban egy Jean Bernoullinak címzett levelet állítunk ki.

Teleki Sámuel maga sorolja fel hivatalnoki pályája főbb állomásait könyvtári katalógusának első kötetében. Hivatástudattal készült életpályájára; levelezése, jegyzetei és a könyvtár gyűjteményében található korabeli szakkönyvek őrzik a felkészülés nyomait. Tényleges tevékenységéről sajnálatos módon keveset tudunk, ami azért is komoly hiányosságnak számít, mert a korszak, melynek során a legmagasabb állami funkciót töltötte be, és a birodalmi fővárosban lakott, igencsak eseménydús volt a Habsburg-birodalom és Erdély számára is. Az 1789–1822 közötti időszak a francia forradalom, az ezt követő jakobinus diktatúra kora, a napóleoni háborúé, amelynek lezárására 1814-ben Bécsbe hívtak össze kongresszust (1815. június 9-én fejeződtek be a kongresszus munkálatai).

Teleki hivatali előmenetele sok kortársában ellenérzést váltott ki, ennek legékezebb bizonyítéka 1790. évi Bihar vármegyei főispáni kinevezésének a fogadtatása. A vármegye néhány ellenzéki vezetője mindent elkövetett, hogy megakadályozza hivatalának elfoglalásában, olyannyira, hogy a gróf kénytelen volt elhagyni Váradot. Leghitelesebb tanúja az eseményeknek a kancellár fia, Teleki Domokos, aki apját elkísérte Biharba és az eseményeket kiállított naplójában is megörökíti. A következő évben azonban megváltozott a helyzet, és „*kik ezelőtt esztendővel minden illetlenséget elkövettek rajta, legjobban mászkáltak előtte a porban*”, írja egy kortársa. Beiktatása július 5-re esik, ekkorra készítették el a Teleki Sámuelnek ajánlott kéziratos Bihar-térképet Gaszner Lőrinc Teofil (?–1812) püspöki és vármegyei geometra kéziratos térképe után.

A kortársak megítélését legjobban Batsányi János levele tükrözi: *A kiváló Teleki gróf ezenfelül még tudós is, protestáns is, és az én nemzetemből származik! Ez elegendő jogcím arra, hogy, legalábbis titokban, rettegjék és gyűlöljék – ámbar egyébként osztrák udvari emberként ismeretes és urának valójában igazabb hive, mint talán az összes többi uraság Csehországban és Ausztriában, akik ugynevezett patriotizmusukkal és hűségükkel hencegnek.*

A figyelmét mindenre kiterjesztő gróf többször végrendelkezett, 1800-ban Váradolasziban kelt testamentumában könyvtáráról is gondoskodott. Tervezett sírfeliratát is elküldte, és hátrahagyta, hogy Sáromberkén, felesége mellett helyezték örök nyugalomra. Ferenc fia feljegyezte, hogy minden az elhunyt kívánsága szerint történt.

Ezzel a levéllel zárjuk a kiállítást, melynek keretei között igyekszünk Teleki Sámuel életútjának legjelentősebb mozzanatait bemutatni, megmutatni az embert, aki a könyvek mögött, aki a Téka mögött áll(t).

DESPRE EXPOZIȚIA COMEMORATIVĂ SÁMUEL TELEKI (1783–1822)

(Rezumat)

Studiul prezintă modul în care a fost concepută, la Biblioteca Teleki-Bolyai din Târgu-Mureș, expoziția aniversară consacrată figurii fondatorului Bibliotecii Teleki Téka, contele Sámuel Teleki, relevând strategiile care, punând accent pe manuscrite care conțin date despre cariera și viața privată a contelui, au condus la conturarea unui profil personal autentic.

Cuvinte-cheie: Sámuel Teleki, Biblioteca Teleki, Târgu-Mureș, manuscrite, bibliotecă, profil personal.

ON THE SÁMUEL TELEKI COMMEMORATIVE EXHIBITION (1783–1822)

(Abstract)

The author reports on the organization of the Sámuel Teleki Commemorative Exhibition at the Teleki-Bolyai Library in Târgu-Mureș (Mureș county). The paper focuses on the figure of the founder of the Teleki Téka Library, Count Sámuel Teleki, presenting manuscripts which document Teleki's career and private life, outlining an authentic personal profile.

Keywords: Sámuel Teleki, Teleki Library, Târgu-Mureș, manuscripts, library, personal profile.

Teleki-Bolyai Könyvtár
Marosvásárhely / Târgu Mureș str. Bolyai, 17
annakimpian@gmail.com